

УДК 343.98

Станіслав Перлін,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПІВВІДНОШЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

У статті на основі аналізу нормативно-правових актів визначено співвідношення понять «судова експертиза» та «експертне дослідження» залежно від підстав для їх проведення. Вказано, що, говорячи про експертне дослідження, яке проводиться в кримінальному провадженні за зверненням органу досудового розслідування, необхідно мати на увазі судову експертизу. Проаналізовано процесуальний порядок призначення та проведення судових експертиз. Констатовано необхідність удосконалення відомчих нормативно-правових актів щодо діяльності підрозділів Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України з проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Ключові слова: судова експертиза, експертне дослідження, експертна служба, підстави проведення судової експертизи та експертного дослідження.

Постановка проблеми. Важливу роль у протидії злочинності відіграють техніко-криміналістичні засоби, які можуть використовуватись як на стадії виявлення ознак злочину (під час огляду місця події), так і під час досудового розслідування й судового розгляду. Такі засоби дають змогу виявити сліди злочину, зафіксувати їх, вилучити та дослідити. Особливе значення в процесі розслідування злочинів і забезпечення притягнення винних до кримінальної відповідальності має дослідження слідів злочину, що дає можливість залучити їх до кримінального провадження, надавши їм статус доказів. Одним із видів досліджень, які проводяться під час досудового розслідування, є експертні дослідження, що здійснюються підрозділами Експертної служби Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України. Тому з огляду на важливість результатів таких експертних досліджень виникає необхідність вивчення їх співвідношення й особливостей проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми проведення судових експертиз та експертних досліджень були предметом розгляду значної кількості вчених, таких як Т.В. Авер'янова, О.В. Батюк, В.Ф. Берзін, М.Б. Вандер, В.А. Волинський, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Л. Грановський, О.О. Закатов, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, В.В. Коваленко, З.А. Ковальчук, Ю.Г. Корухов, З.С. Меленевська, В.С. Мітричев, Ю.Н. Оропай, І.В. Пиріг, М.В. Салтев-

ський, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, М.Н. Таран, О.П. Удовенко, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський та інші. Безумовно, вказані науковці зробили значний внесок у дослідження аналізованої проблематики. Проте вони вивчали переважно особливості проведення окремих видів експертиз.

При цьому реформування кримінального процесуального законодавства та системи правоохоронних органів зумовлює необхідність у детальному аналізі нормативно-правових актів і дослідженні особливостей проведення судових експертиз та експертних досліджень підрозділами Експертної служби МВС України.

Метою статті є визначення співвідношення й особливостей проведення судових експертиз та експертних досліджень підрозділами Експертної служби МВС України.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі та нормативно-правових актах досить часто використовуються терміни «судова експертиза» та «експертне дослідження». Нерідко вони вживаються як синоніми, іноді як ціле й частина, а в інших випадках – як самостійні відокремлені поняття.

Так, у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» визначено: «Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про

обставини справи, що перебуває в провадженні органів досудового розслідування чи суду» [1]. У вказаному законі мова йде здебільшого про судову експертизу як дослідження, яке проводиться експертом. Лише в п. 6 ч. 1 ст. 13 згадується серед інших прав судового експерта право проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом [1].

У Положенні про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженому наказом МВС України від 3 листопада 2015 р. № 1343, серед основних завдань Експертної служби МВС України передбачено такі: 1) здійснення судово-експертної діяльності; 2) забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування й судового розгляду; 3) у межах компетенції проведення експертних досліджень на договірних засадах із питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про судову експертизу» [2].

Таким чином, у наведеному положенні досить розпливчато вказується різниця між судовою експертизою та експертним дослідженням. Однак очевидно, що це різні поняття, адже законодавець розмежовує діяльність судових експертів на досудовому розслідуванні та експертних досліджень на договірних засадах.

Така невизначеність у діяльності Експертної служби МВС України існує через відсутність постійно діючого нормативного документа, який регулював би експертну діяльність. Так, свого часу діяльність підрозділів Експертної служби МВС України регулювалась Настановою про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, яка на сьогодні втратила чинність. У вказаному документі розмежування судових експертиз та експертних досліджень здійснювалось залежно від виду діяльності, у процесі якої вони проводились, і підстав їх проведення. Зокрема, судові експертизи проводились у слідчій діяльності, а експертні дослідження – за завданнями оперативних підрозділів на підставі письмового звернення їхніх керівників. Крім того, Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України чітко регулювала види експертиз та експертних досліджень, а також порядок та особливості їх проведення.

У 2012 р. після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) деякі положення

вказаного нормативного акта втратили свою актуальність, тому в 2013 р. було прийнято Інструкцію про порядок проведення та оформлення експертних досліджень, яка на деякий час певною мірою допомогла вирішити вказані питання, хоча й була досить недосконалою. Після реорганізації Експертної служби МВС України вказаний нормативний акт також не відповідав вимогам практики. Для усунення зазначеної прогалини наказом Експертної служби МВС України від 11 листопада 2016 р. № 64н було затверджено Тимчасову інструкцію з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС (далі – Тимчасова інструкція). Таким чином, сьогодні відомство у своїй діяльності керується лише тимчасовим внутрішнім актом. Крім того, аналіз положень цього документа дає змогу зробити висновок, що він потребує доповнення й уточнення. Тому вказана проблема вимагає негайного вирішення шляхом розробки та прийняття відповідного наказу МВС України.

Положення Тимчасової інструкції з приводу предмета нашого дослідження встановлюють лише поняття «експертне дослідження», під яким розуміється дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, що не перебуває в досудовому розслідуванні чи судовому провадженні, за зверненням юридичних або фізичних осіб. Однак у тексті Тимчасової інструкції простежується, що законодавець розрізняє поняття «експертне дослідження» та «судова експертиза». Так, п. 5 розд. 1 встановлює: «Працівники ДНДЕКЦ, НДЕКЦ можуть залучатися для вирішення питань, що потребують застосування спеціальних знань, шляхом проведення судових експертиз та експертних досліджень матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події:

1) на стадіях досудового розслідування та судового розгляду справ у кримінальному, виконавчому провадженні, адміністративних, цивільних та господарських справах, справах про адміністративні правопорушення.

Підставою для проведення судових експертиз є процесуальний документ про призначення судової експертизи (постанова або ухвала), складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення сторони захисту в кримінальному провадженні на договірних засадах, у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік поставлених експерту питань, об'єкти,

що підлягають дослідженню, та надані зразки;

2) за матеріалами, що не перебувають у досудовому розслідуванні чи судовому провадженні, за зверненням юридичних або фізичних осіб.

Підставою для проведення експертного дослідження є письмова заява ініціатора з обов'язковим зазначенням його реквізитів, переліку питань, що підлягають вирішенню, та об'єктів дослідження й зразків, що надаються» [3].

Таким чином, законодавець розрізняє судову експертизу та експертне дослідження залежно від їх відношення до кримінального процесу (досудового розслідування й судового провадження) і підстав для проведення.

Поряд із цим в експертних установах Міністерства юстиції України діє Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Інструкція), яка передбачає правові положення призначення й проведення судових експертиз судовими експертами державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованими судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, і розрізняє поняття «судова експертиза» й «експертне дослідження», визначаючи кожне з них самостійними процесами. Зокрема, Інструкція визначає основні види й підвиди судових експертиз за об'єктами дослідження та відповідно до процесуального законодавства. Крім того, у ч. 1.3 Інструкції вказується, що за дорученням правоохоронних органів, на замовлення адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, і їх представників, нотаріусів банківських установ, страхових компаній, а також інших юридичних і фізичних осіб виконуються експертні дослідження, що потребують спеціальних знань та використання методів криміналістики й судової експертизи [4]. Однак із цієї норми не зовсім зрозуміло, що вважається експертним дослідженням.

Отже, з метою розрізнення двох вищевказаних понять необхідно звернути увагу на підстави для проведення досліджень. Так, ч. 1.8 Інструкції визначає, що підставою для проведення експертиз, відповідно до чинного законодавства, є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження, у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань,

поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню. Підставою ж для проведення експертного дослідження є письмова заява (лист) замовника (юридичної або фізичної особи) з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються [4].

Таким чином, у п. 1.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та в п. 2 розд. 1 Тимчасової інструкції з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС під експертними дослідженнями розуміються як судова експертиза, так і безпосередньо експертне дослідження. Адже фактично судова експертиза і є експертним дослідженням. Однією з її відмінностей від експертного дослідження у вузькому розумінні є те, що вона проводиться в кримінальному провадженні за зверненням спеціально уповноваженого суб'єкта (слідчого, прокурора, судді чи суду) або сторони захисту. А безпосередньо експертне дослідження проводиться в усіх інших випадках, не пов'язаних із кримінальним судочинством.

Експертиза в кримінальному провадженні має такі відмінні ознаки: 1) призначається, коли для вирішення певних питань потрібні наукові, технічні чи інші спеціальні знання; 2) проводиться експертом – особою, досвідченою в певній спеціальній галузі (галузях) знань; 3) таке дослідження має самостійний характер; 4) законом встановлена особлива процесуальна форма залучення експерта та експертного дослідження; 5) результати експертизи оформлюються як висновки експерта [5, с. 620].

Підстави проведення експертизи визначено в ст. 242 КПК України. Відповідно до цієї норми експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. У свою чергу ст. 243 КПК України вказує, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту або потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках, передбачених ст. 244 КПК України, зокрема: 1) для вирішення питань, що мають істотне

значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте стороною обвинувачення не залучила його, або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дають змогу дати повний і належний висновок із питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності в нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) стороною захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин [6].

Призначення та проведення експертизи включає в себе такі етапи: 1) збирання необхідних матеріалів (отримання зразків для експертизи); 2) залучення експерта (вибір експертної установи або експерта, винесення постанови слідчим чи прокурором про залучення експерта та проведення експертизи або ухвали суду чи слідчого судді про доручення проведення експертизи), формулювання питань експерту; 3) проведення експертних досліджень; 4) дачу висновку експертом із питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом [7, с. 411].

Залежно від наявності підстав слідчий, прокурор, як правило, на свій розсуд, виходячи з конкретних обставин справи й тих питань, на які має відповісти тільки фахівець із певної галузі знань, визначають, чи потрібно в кримінальному провадженні залучати експерта, проводити експертизу та яку саме [5, с. 621].

Висновки

Таким чином, варто розрізняти поняття «судова експертиза» та «експертне дослідження». Судова експертиза проводиться в кримінальному провадженні за зверненням спеціально уповноваженого суб'єкта (слідчого, прокурора, судді чи суду) або сторони захисту. А безпосереднє експертне дослідження проводиться в усіх інших випадках, не пов'язаних із кримінальним судочинством. Тому, говорячи про експертне дослідження, яке проводиться в кримінальному провадженні за зверненням органу досудового розслідування, необхідно мати на увазі судову експертизу. Водночас потребують нормативно-правового врегулювання основні засади діяльності Експертної служби МВС України щодо проведення як судових експертиз, так і інших експертних досліджень шляхом прийняття постійно діючих нормативно-правових актів.

Вирішення вказаної проблеми можливе шляхом удосконалення положень Тимчасової інструкції та впровадження її на постійній основі в діяльність Експертної служби МВС України й підрозділів досудового розслідування Національної поліції України. У цій інструкції, крім іншого, варто чітко визначити, виходячи з типової структури й завдань науково-дослідного експертно-криміналістичного центру, види судових експертиз та експертних досліджень, які проводяться цими установами, навести основні завдання й можливості відповідних судових експертиз і досліджень. З огляду на сучасну ситуацію, пов'язану з реформуванням органів правопорядку, зниженням загального рівня досвідченості працівників органів досудового розслідування та експертної служби, реалізація цих пропозицій сприятиме підвищенню якості практичної діяльності в галузі експертного забезпечення досудового розслідування підрозділами Експертної служби МВС України.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 3 листопада 2015 р. № 1343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.
3. Про затвердження Тимчасової інструкції з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС : Наказ Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України від 11 листопада 2016 р. № 64н [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua>.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012–2012. – Т. 1. – 2012. – 768 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

В статті на основі аналізу нормативно-правових актів определена різниця між поняттями «судебна експертиза» і «експертне дослідження», котра заключається в основаннях для їх проведення. Указано, що, говоря об експертному дослідженні, котроне проводиться в уголовном виробстві по ходатайству органа досудебного расследования, необхідно мати в виду судову експертизу. Проанализирован процессуальный порядок назначения и проведения судебных экспертиз. Констатирована необходимость совершенствования ведомственных нормативно-правовых актов, которые касаются деятельности подразделений Экспертной службы Министерства внутренних дел Украины по проведению судебных экспертиз и экспертных исследований.

Ключевые слова: судебная экспертиза, экспертное исследование, экспертная служба, основания проведения судебной экспертизы и экспертного исследования.

In the article on the basis of analysis of normative-legal acts the difference between the concepts of "forensic investigation" and "expert research", which is the reason for their conduct was determined. It is indicated that speaking about expert research, that is conducted in criminal proceedings at the request of pre-trial investigation body, one must have in mind a forensic expertise. There were analyzed procedural order of appointment and carrying of out forensic expertise. The author stated the necessity for improvement of departmental regulatory acts concerning the activities of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to conduct forensic expertise and expert researches.

Key words: forensic expertise, expert research, expert service, grounds of forensic examination and expert research.

